

Kıbrıs'ta İngiliz İdaresi Dönemi'nde Toplu Hıristiyanlaşma İddiaları Hakkında Bir Değerlendirme

Mustafa Şengil
Dr. Öğr. Üyesi

 0000-0002-2904-1776
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Din Bilimleri Anabilim Dalı
ROR : 05rrrft58

mustafasengil25@gmail.com
Kırşehir, Türkiye

Öz

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gücünün zayıflaması ve Tanzimat Fermanı'nın gayrimüslim tebaaya getirmiş olduğu kendini daha rahat ifade etme ortamında tanassur hadiseleri gündeme gelmiştir. Merkeze yansıyan tanassur hadiseleri ile ilgili mektuplar, yazışmalar ve sicillere geçen bilgiler ışığında zaman zaman ilgili haberlerin afaki rakamlara çıktığı görülmektedir. Memlûkler döneminden itibaren Kıbrıs'ta varlığı bilinen Müslümanlar ile ilgili de farklı kaynaklarda subjektif bilgilerin verildiği, tarihin doğal akışında gerçekleşen din değiştirme durumlarının farklı siyasi sebeplere bağlandığı gözlemlenmiştir. Kıbrıs'ta tanassur hadiseleri ile ilgili olarak tanassur eden kişilerin Osmanlı tebaası Müslümanlardan mı, Osmanlı'nın adayı fethi ile birlikte Müslüman olanlardan mı yoksa fetih ile birlikte asıl dinini gizleyerek Müslüman görünenlerden mi gerçekleştiği tartışmalıdır. Bu bağlamda çalışmada özellikle Osmanlı'nın son dönemi ve İngiliz idaresi döneminde Kıbrıs'ta Hıristiyanlaşma hadiselerinin olup olmadığı, gerçekleşen tanassur hadiselerinin bireysel mi toplumsal mı olduğu, bireysel ya da toplumsal din değiştirmelerin kayıtlara geçen sebep ve sonuçları değerlendirilecektir. Kıbrıs özelinde, Osmanlı'nın son döneminde ve 1878 yılından itibaren İngiliz idaresi döneminde gerçekleştiği ifade edilen ve kaynaklarda geçen toplumsal din değiştirme haberlerinin arka planında yatan sebepler ve bu sebeplerin dinî ve siyasi sonuçları Kıbrıs'ta bugünkü dinî durumun analiz edilmesi açısından da önem arz etmektedir. Kıbrıs'ta gizli Hıristiyanlık olgusu, çalışmanın bir diğer kritik yönünü oluşturmaktadır. Ada insanlarının Hıristiyan inançlarını gizli bir şekilde devam ettirirken, dışarıdan İslam'ı kabul etmiş gibi göründükleri bu uygulama, genellikle Müslüman olmayanlara eziyet edilmesi korkusuyla ilişkilendirilmektedir. Ancak makale, Kıbrıs'taki bu tür vakaların gerçek bir zorlamadan ziyade, vergi veya sosyal cezalardan kaçınmak gibi pragmatik düşüncelerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Konu ile ilgili bulgular din değiştirme veya gizleme ile ilgili hadiselerin genellikle kişisel ve toplumsal baskıların etkisi ile Girit ve Balkanlar gibi diğer Osmanlı topraklarında gerçekleşen hadiselerle benzerlik gösterdiğine işaret etmektedir. Kıbrıs'ta toplu Hıristiyanlaşma iddiaları Osmanlı'nın adayı fethinden bugüne değin devam etmektedir. Adada toplu din değiştirme olayları batılı araştırmacılar tarafından genellikle Osmanlı idaresi sırasında İslam'a geçmiş olan Hıristiyanların önceki inançlarına dönüşü olarak tasvir edilmektedir. Ancak çalışma, bu tür anlatıların genellikle tarihsel gerçeklerden ziyade önyargılarla kaleme alındığını savunarak bu görüşe itiraz

etmektedir. Bu iddiaya bir cevap olarak tarihsel veriler Kıbrıs'ta din değiştirmelerin büyük ölçüde bireysel olduğunu, kişisel, sosyal ve ekonomik faktörlerin etkisiyle tarihi süreç içerisinde şekillendiğini göstermektedir. Çalışmada kronolojik olarak kaynaklardaki haberler ve gelişmeler ele alınmış, tarihsel değerlendirmesi yapılmış ve Hristiyanlaşma ile ilgili metinlerde geçen kavramların analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma yeni bir veri ortaya koymayıp var olan veriler ışığında yakın tarihi bilgilerin bir analizini yapmayı hedeflemektedir. Tarihsel verilerin arkasında yatan sebepler ve aşırı farklar ile bu farkların sebepleri çalışmanın ana omurgasını oluşturmaktadır. Çalışmada arşiv belgelerinden istifade edilmiş, sözlü tarih çalışmaları da dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Dinler Tarihi, Kıbrıs, Hristiyanlaşma, Gizli Hristiyanlık, Din Değiştirme.

Atıf Bilgisi

Şengil, Mustafa. “Kıbrıs'ta İngiliz İdaresi Dönemi'nde Toplu Hristiyanlaşma İddiaları Hakkında Bir Değerlendirme”. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 11/1 (Haziran 2025), 60-78. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2025.11.1.03>

Geliş Tarihi	04.02.2025
Kabul Tarihi	01.05.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

An Evaluation on the Allegations of Mass Christianization in Cyprus during the British Administration

Mustafa Şengil
Title

 0000-0002-2904-1776
Ahi Evran University, Faculty of Theology,
Department of Religious Studies
ROR 05rrfpt58

mustafasengil25@gmail.com

Kırşehir, Türkiye

Abstract

The weakening of the power of the Ottoman Empire in the last periods and the environment of self-expression brought to non-Muslim subjects by the Tanzimat Edict brought tanassur (christianization) incidents to the agenda. In the light of the letters, correspondence and information recorded in the registers regarding the tanassur incidents reflected to the center, it is seen that from time to time the news about the related incidents reached exaggerated figures. It has been observed that subjective information is given in different sources about the Muslims whose presence in Cyprus has been known since the Mamluk period, and that the conversions that took place in the natural course of history are attributed to different political reasons. Regarding the events of conversion in Cyprus, it is controversial whether the converts were Muslims who were Ottoman subjects, Muslims who converted to Islam after the Ottoman conquest of the island, or those who concealed their original religion and appeared Muslim after the conquest. In this context, this study will evaluate whether there were Christianization incidents in Cyprus during the last period of the Ottoman Empire and the British rule, whether the conversions were individual or communal, and the causes and consequences of individual or communal conversions recorded in the records. In the case of Cyprus, the reasons behind the social conversions that are stated to have taken place during the last period of the Ottoman Empire and during the British rule from 1878 onwards, and the religious and political consequences of these reasons are also important in terms of analyzing the current religious situation in Cyprus. The phenomenon of secret Christianity in Cyprus constitutes another critical aspect of the study. This practice, in which the islanders maintain their Christian faith in secret while outwardly appearing to have converted to Islam, is often associated with the fear of persecution of non-Muslims. However, the article reveals that such cases in Cyprus are driven by pragmatic considerations, such as avoiding tax or social penalties, rather than actual coercion. The evidence suggests that incidents of conversion or concealment were often influenced by personal and societal pressures and were similar to those that took place in other Ottoman territories such as Crete and the Balkans. Allegations of mass Christianization in Cyprus have been ongoing since the Ottoman conquest of the island. Mass conversions on the island are often portrayed by western scholars as the return of Christians who had converted to Islam during Ottoman rule to their previous faith. However, the study challenges this view, arguing that such narratives are often based on prejudice rather than historical fact. In response to this claim, the historical evidence shows

that conversions in Cyprus were largely individual and shaped by personal, social and economic factors over the course of history. The study chronologically examines the news and developments in the sources, makes a historical evaluation and analyzes the concepts mentioned in the texts related to Christianization. The study does not present new data, but aims to analyze recent historical information in the light of existing data. The reasons behind the historical data and the extreme differences and the reasons for these differences constitute the main backbone of the study. Archival documents were utilized in the study and oral history studies were also taken into consideration.

Keywords

History of Religions, Cyprus, Christianization, Secret Christianity, Conversion.

Citation

Şengil, Mustafa. "An Evaluation on the Allegations of Mass Christianization in Cyprus during the British Administration". *The Journal of Near East University Islamic Research Center* 11/1 (June 2025), 60-78. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2025.11.1.03>

Date of Submission	04.02.2025
Date of Acceptance	01.05.2025
Date of Publication	30.06.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	Ethics Committee Permission is not required for this research. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin batılı devletlerle ilişkilerini daha itidalli bir noktaya çekmesi açısından tarihi öneme sahiptir. Bu bağlamda 1839 yılı itibariyle Osmanlı Devleti'nin özellikle Anadolu dışında kalan topraklarında gayrimüslimlerle ilgili özel kararlar alınmış, irtidat¹ kavramı yerine tanassur (Hıristiyanlaşma) kavramı kullanılmış, tanassur olaylarına sebepleri bakımından değil sonuçları bakımından bakılarak daha hümanist bir yaklaşım sergilenmiştir. Kıbrıs Adası'nın, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olması nedeniyle Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkan gelişmelerden etkilenmiş olması kaçınılmazdır.²

Bu dönem, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler için önemli kazanımları içerisinde barındırmaktadır. Bu kazanımların en önemlilerinden biri de gayrimüslim ibadethane ve okullarının yenilerinin yapılmasına izin verilmesidir. Bunun yanında gayrimüslim tebaaya tanınan yeni haklar, o zamana kadar mensup olduğu dini gizleyerek Müslüman görünen Hıristiyanların da asıl dinlerini açıklamalarına neden olmuştur.³ Dönemin önemli özelliklerinden biri de batılı devletler karşısında gücü zayıflayan Osmanlı'nın bazı uygulamaları yumuşatmasıdır. Kavramsal olarak Tanzimat sonrasında irtidat kavramı yerine tanassur kavramının kullanılması ve ölüm cezasının kaldırılması da bu bağlamda değerlendirilebilir. Bazı araştırmacılara göre, Osmanlı'nın fethinden önce Bizans İmparatorluğu tarafından yönetilen Girit veya Trabzon gibi bölgelerde⁴ fetih sonrası dönemde tanassur hadiseleri daha yoğun yaşanmıştır.⁵ Bu bağlamda Kıbrıs'ta da benzer bir sürecin yaşanmış olduğu düşünülmelidir. Ancak batılı araştırmacılar tanassur hadiselerinin şekli ve sayısı ile ilgili Osmanlı'yı suçlayıcı, dinî özgürlükleri kısıtladığını ifade eden iddialarda bulunmaktadır.⁶ Örneğin William Turner, 1815 yılında adayı ziyaret ettiğinde

¹ Sözlükte “dönmek; geri çevirmek, kabul etmemek” anlamlarındaki redd kökünden türeyen ridde ve irtidâd, fıkıh terimi olarak Müslüman bir kişinin kendi iradesiyle İslâm dininden çıkmasını ifade eder. Detaylı bilgi için bk. İrfan İnce, “Ridde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008).

² Tanzimatın Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim topluluklar açısından etkileri hakkında detaylı bilgi için bk. Benjamin Braude (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire* (Boulder, Colo: Lynne Rienner Publishers, Inc., 2014).

³ İlber Ortaylı, “Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları”, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994), 481.

⁴ Antony Bryer, “The Crypto-Christians of the Pontos and Consul William Gifford Palgrave of Trebizond”, *Deltio Kentrou Mikraasiatikon Spoudon* 4 (1983), 17-34.

⁵ Mübadeleye bağlı olarak gizli din taşıma ve din değiştirme ile ilgili detaylar için bk. Mert Kaya, “Belleğin Öteki Sığınağı: Müslümanlaş(tırıl)mış Rumlarda Spiritüel Aktarımlar”, *Moment Dergi* 11/1 (10 Temmuz 2024), 167-170.

⁶ Özellikle son dönem çalışmalarında önceki yıllara göre daha fazla subjektif görüş beyan edildiği dikkati çekmektedir. Detaylı bilgi için bk. Sir Ronald Storrs - Bryan Justin O'Brien, *The Handbook of Cyprus* (London: Christophers, 1930); Ronald Storrs, *Orientalisms* (London: I. Nicholson & Watson,

Müslüman görünen birçok kişinin gizli Hristiyan olduğundan bahsetmektedir.⁷ Bu kişilerin Osmanlı tarafından ada fethedildiğinde Katolik Hristiyan olduğu, İngiliz idaresi döneminde serbest bir ortam oluşunca eski dinlerine geri döndükleri iddia edilmektedir. Bu bilgi bilimsel ve tutarlı değildir.⁸

Kıbrıs'ta din değiştirme hadiseleri genel itibariyle ele alındığında, İngiliz İdaresi (1878) dönemine kadar geçen süreçte diğer dinlerden İslam'a geçişler gözlenmektedir.⁹ Ancak çağdaş araştırmacılar ve modern bilim insanları Osmanlı'nın adayı fethetmesiyle diğer dinlerden İslam'a geçişin devletin zoru ile yapıldığı kanaatinde dirler.¹⁰ Bazı araştırmacılar ise adadaki Hristiyanlaşma hadiselerini, Osmanlı döneminde gerçekleşen İslamlaştırmanın tersine işlemesi şeklinde açıklamaktadır.¹¹ Osmanlı yasalarına göre İslam'dan öteki dinlere geçmek yasak olduğundan bu yönde hadiseler oldukça nadir görülmüştür. Esasında Kıbrıs özelinde İngiliz idaresi öncesi dönemde de birtakım tanassur olaylarının varlığı söz konusudur ve bu husustaki haberlerin Osmanlı'nın fethi sonrasında başladığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, 1878 yılında İngilizlerin Kıbrıs'ta idareyi¹² ele almalarından sonra artış gösteren tanassur hadiseleri, aslında daha önceki dönemlerde başlayan sürecin devamı şeklinde okunmalıdır.

Kıbrıs'ta din değiştirme konusunda bilinçli bir hareketten bahsedilecekse Rumlaştırma/Hristiyanlaştırma girişimlerinin başlangıç yılı olarak 1821 Yunan ayaklanması esas alınmaktadır.¹³ Haşim Altan Kıbrıs'ta Hristiyanlaştırma hareketleri ile ilgili yaptığı çalışmalarında genel olarak Kıbrıs Türklerinin ekonomik sıkıntıları, Evkafın

1937); Thorsten Kruse vd. (ed.), *When the Cemetery Becomes Political: Dealing with the Religious Heritage in Multi-Ethnic Regions* (Germany: Waxmann Verlag, 2020).

⁷ Claude Delaval Cobham, *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus* (Cambridge: Cambridge University Press, 1908), 449.

⁸ Ahmet Türkan, *Osmanlı'da Kripto Hristiyanlar* (İstanbul: Kitabevi, 2012), 45-47.

⁹ Halide Aslan, "Tanzimat Döneminde Dini Değişim Halleri: İhtida- Gizli Din- Tanassur ve Osmanlı", *Toplum Bilimleri Dergisi* 6/12 (2012), 75.

¹⁰ Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640* (New York: New York University Press, 1993), 137.

¹¹ Bu iddianın sahibi, adada Osmanlı dönemindeki gibi bugün de bir İslamlaştırma faaliyetinin var olduğunu iddia etmektedir. Bu tezini Türkiye'nin Kıbrıs politikaları ile ilişkilendirmektedir. Detaylı bilgi için bk. Petros Savvides, "The Islamification of Occupied Cyprus: A Religious Affair or Political Engineering?", *When the Cemetery Becomes Political: Dealing with the Religious Heritage in Multi-Ethnic Regions*, ed. Thorsten Kruse vd. (Germany: Waxmann Verlag, 2020), 75.

¹² Arşiv belgeleri ışığında İngilizlerin adayı yönetimi ve karşılaştıkları zorluklarla ilgili olarak bk. Tabitha Morgan, *Sweet and Bitter Island: A History of the British in Cyprus* (London: I. B. Tauris, 2010).

¹³ Mustafa Haşim Altan, "Osmanlı Döneminde Kıbrıslı Hristiyanlara Tanınan Ayrıcalıklar ve Sonuçları", *Tarih Boyunca Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları (Osmanlı İmparatorluğu Dönemi)* (İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 1993), 2/390.

imkânlarından mahrum kalmaları ve dil etkisi üzerinde durmaktadır.¹⁴ Gayrimüslimlere birtakım yeni özgürlükler tanınan Tanzimat Fermanı da yaklaşık olarak aynı döneme düşmektedir. Altan'ın Hristiyanlaşma sebebi olarak yazdığı “papazların faaliyetleri” ise Osmanlı'nın Torul, Maçka, Rodos ve Balkanlar gibi farklı bölgelerinde de söz konusu olmuştur.¹⁵ Bazı araştırmacılar, farklı din ve kültürlerin bir arada yaşamasının da özellikle İngiliz idaresi döneminde din değiştirmede etkili olduğunu savunmaktadır.¹⁶

Bu ön bilgilerden hareketle çalışma, Kıbrıs'ta İngiliz İdaresi döneminde yaşanan toplu Hristiyanlaşma iddialarını tarihsel bağlam içerisinde değerlendirmek amacıyla nitel araştırma yöntemini benimsemiştir. Tarihsel belge analizi ve karşılaştırmalı literatür incelemesi yoluyla, dönemin resmi kayıtları, arşiv belgeleri ve akademik çalışmalar ele alınmıştır. Araştırmada kullanılan veriler, Osmanlı arşiv belgeleri, İngiliz yönetimi dönemine ait resmi raporlar, Kıbrıs'taki mahkeme kayıtları ve konuyla ilgili akademik literatürden elde edilmiştir. Kaynak seçiminde, konunun tarihsel bağlamına ışık tutabilecek birincil ve ikincil kaynakların güvenilirliği göz önünde bulundurulmuş, özellikle döneme tanıklık eden belgeler tercih edilmiştir. Bunun yanı sıra, çeşitli tarihçilerin ve araştırmacıların konuyla ilgili değerlendirmeleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Çalışmada kullanılan veriler tarihsel bağlam analizi yöntemiyle ele alınmıştır. Arşiv belgeleri, dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik koşulları dikkate alınarak değerlendirilmiş, Hristiyanlaşma iddialarının arka planı, nedenleri ve etkileri incelenmiştir. Ayrıca, belgelerin içerik analizi yapılarak dönemin farklı kaynakları arasında bir karşılaştırma yapılmış ve ortaya çıkan farklar ve bu farkların nedenleri yorumlanmıştır. Çalışma, Kıbrıs'ta İngiliz İdaresi dönemindeki toplu din değiştirme iddialarıyla sınırlıdır ve özellikle Osmanlı'nın son döneminden İngiliz yönetimine geçiş sürecinde batılı araştırmacıların iddia ettiği ada Müslümanlarının topluca Hristiyanlığı tercih ettiği iddiasına bir cevap amacı taşımaktadır. Çalışmada kullanılan arşiv belgeleri, dönemin resmi kayıtlarına dayanmakla birlikte kişisel tanıklıklar ve sözlü tarih çalışmalarına da müracaat edilmiştir. Bununla birlikte, tüm verilere ulaşılammış olma ihtimali sebebiyle bazı olayların tam bağlamı içerisinde değerlendirilmesi mümkün olmamış olabilir. Çalışmada tanassur ve irtidat kavramları hakkında bilgi verilecek, hadiselerin tarihsel gelişimi ele alınacak ve verilerin değerlendirmesi yapılacaktır.

¹⁴ Altan, “Kıbrıslı Hristiyanlara Tanınan Ayrıcalıklar”, 2/392.

¹⁵ Torul ve Maçka kazalarında bulunan ahal-i İslamiyeden bazılarının papazların teşvikiyle ve cehalet eseri olarak tanassur ettiklerinin anlaşıldığı ve buralara ibtidai mektebler ve mescidler inşası hakkında Trabzon Valiliği'nin tahrirâtı. Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı* [Y.MTV], No. 209, Gömlek No. 89.

¹⁶ Irene Dietzel - Vasilios N. Makrides, “Ethno-Religious Coexistence and Plurality in Cyprus under British Rule (1878—1960)”, *Social Compass* 56/1 (Mart 2009), 69-83.

1. Tanassur ve İrtidat Kavramlarının Analizi

Tanassur, Hristiyanlığı kabul ederek İslam'dan çıkma, Hristiyan olma anlamlarına gelmektedir. Ancak bu kavram bazı eserlerde daha önce İslam'ı seçen Hristiyanların yeniden eski dinlerine dönmeleri şeklinde kullanılmıştır.¹⁷

İrtidat kavramı ise Osmanlı'da İslam'ı kabul edip sonradan vazgeçen kişilerin ortaya çıkmasıyla gündem olmuştur. Tanzimatla gelişen durum sonucunda da mürtede verilen idam cezası kaldırılarak hapis ve sürgün cezaları gündeme gelmiştir.¹⁸ Ayrıca Osmanlı Devleti, batılı devletlere Hristiyanları dinlerinden dolayı tahkir etmeyeceğine dair de taahhüt vermiştir. Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde yukarıda sayılan sebeplerden dolayı zaman zaman bireysel tanassur olaylarına rastlanmıştır. Girit Adası'nda 200 kadar ailenin tanassur ettiğinin kayıtlara geçmesi ve bu durumun incelenmesi için adaya 1856-1857 yılları arasında Hafız Nuri Efendi'nin kadı tayin edilmesi en önemli örneklerdendir.¹⁹ Bu kişilerin herhangi bir zarar görmemeleri için Osmanlı Devleti'nin emri ile mahalleleri değiştirilmiştir. Bir Osmanlı adası olan Girit'te Müslümanlarla Rumlar birlikte yaşamaktadır. Adalar, farklı din mensuplarının sosyal etkileşimi ve bir arada yaşama tecrübesi bakımından birbirine benzemektedir. Batılı devletler nazarında irtidat cezası olarak idamın kaldırılması misyonerlik faaliyetleri açısından rahat bir ortam oluşturmuştur. Burada dikkati çeken husus Protestanların Müslüman ve Yahudilere yönelik değil, Hristiyanlara yönelik misyonerlik çalışmalarından beklenti içerisinde olmalarıdır. Ancak tarihi kayıtlar, Protestanların Rumlar ve Balkan Hristiyanları üzerinde başarılı olamadığını göstermektedir.²⁰

İngiliz İdaresi döneminde Kıbrıs'ta irtidat olaylarına batılı konsolosların dâhil olduğu görülmektedir.²¹ Ancak ulaşabildiğimiz kadarıyla Şer'iyye Sicillerinde bu durumla ilgili bir kayıt yoktur. Gizli Hristiyanlar için Kripto²² Hristiyan kavramını Müslümanlar değil batılı araştırmacılar kullanmıştır.²³ Gizli Hristiyanlık, Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu

¹⁷ Aslan, "Tanzimat Döneminde Dini Değişim Halleri", 58.

¹⁸ Celâl Erdönmez, "Şer'iyye Sicillerine Göre Tanzimat Dönemi'nde Kıbrıs'ta Bir İrtidat ve Tanassur Vakası", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2008), 105.

¹⁹ Barbara Kellner-Heinkele, "Bir Osmanlı Kadısının Girit'te Çektiği Çileler", çev. Gül Çağalı Güven - Saadet Öztürk, *Osmanlı İmparatorluğunda Doğal Afetler*, ed. Elizabeth Zachariadou (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), 203.

²⁰ Ortaylı, "Tanassur ve Din Değiştirme Olayları", 485.

²¹ Kıbrıs'ta konsolosların bireysel din değiştirme olaylarında din değiştirenlerin yargılanmasını engelleme, onları kendi evlerinde muhafaza etme gibi din değiştireni koruyucu davranışları ve zorla Müslümanlaştırma ile ilgili olarak bk. Sir George Francis Hill, *A History of Cyprus* (Cambridge: Cambridge University Press, 1952), 217.

²² İler Rruqa, "Osmanlı İdaresinde Arnavutluk'ta Görülen Kripto (Gizli) Hristiyanlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 (Aralık 2020), 1246.

²³ Ahmet Erdengiz, "Osmanlı İmparatorluğu Topraklarında ve Kıbrıs'ta Gizli Hristiyanlar", *Halkbilim*

topraklarda, idarenin baskısından kaynaklanan bir durum olarak ortaya çıkmamıştır. Sayılan diğer sebeplere ek olarak Hristiyanlığa yönelik aşağılanma korkusu gizli Hristiyanlığı etkileyen en önemli faktörlerden bir tanesidir. Bu bilgilerin ardından tarihsel gelişime odaklanarak Hristiyanlaşma hakkında ortaya atılan iddialar ve bu iddiaların temel dayanakları ile bireysel ve toplu Hristiyanlaşma arasındaki teknik ve sosyolojik farklardan bahsedilebilir.

2. Tarihsel Gelişim

Muaviye döneminde 649 yılında yapılan ilk akının ardından 653 yılında Kıbrıs Müslümanlar tarafından hâkimiyet altına alınmış, yaklaşık yüz yirmi bin kişilik bir ordu adaya konuşlandırılmıştır.²⁴ Yaklaşık 30 yıl sonra Halife Yezid'in (680-683) bu orduyu geri çektiği bilinmektedir. Müslümanlardan boşalan camilere ve boş kalan yerlere tecavüz edildiği kaynaklarda rivayet edilmektedir.²⁵ Bu geri çekilmeden sonra adada kalan Müslümanların akıbeti ise bilinmemektedir. Adada sosyal açıdan düzenli ve iyi bir hayatı olanların tanassur edebilmiş olma olasılığı²⁶ ihtimaller arasında sayılmaktadır.²⁷

Kıbrıs'ta Bizans döneminin (966-1191) sonlarına doğru, 1191 yılında Aslan Yürekli Richard'a teklif edilen 500 süvarinin 400'ünün Türkopol²⁸ olduğu tarih kitaplarında geçmektedir.²⁹ Bu kelime, bazen Müslüman bir Türk ile bir Hristiyan'ın evliliğinden doğanları, bazen önceleri Müslüman iken sonradan Hristiyanlığa geçen Türkleri, bazen sonradan Hristiyan olan Türklerin çocuklarını tanımlamak için kullanılmıştır.³⁰

Lüzinyan döneminde (1192-1489) adada yaşanan tanassur olaylarını zorunlu ve gönüllü şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Zorla vaftiz edilmiş köleler zorunlu tanassur ettirilenler sınıfına girerken gönüllü olarak vaftiz olmuş köleler, vaftizli Karamanlı askerler, Türkopololler ve vaftizli Memlûklüler, gönüllü tanassur sınıfında zikredilebilir.

Osmanlı Devleti'nin 1571 yılında adayı fethi ile birlikte tanassur vakaları yavaşlamış hatta durma noktasına gelmiştir. Ancak Osmanlı'nın son dönemlerinde tanassur

4 (1991), 20; Charles Fraser Beekingham, "Kıbrıs Türkleri", çev. M. Akif Erdoğan, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2019), 154-155.

²⁴ Abu'l Farac (Bar Hebraeus) Gregory, *Abu'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1945), 1/180-181.

²⁵ Hüseyin Mehmet Ateşin, *Kıbrıs'ta İslâmî Kimlik Dâvâsı* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 46.

²⁶ Jennings, *Christians and Muslims*, 370.

²⁷ Gökçe Yükselen Peler, "Osmanlı ve İngiliz Dönemi Kıbrıs'ında Tanassur", *Fethinin 450. Yılında Kıbrıs Adası*, ed. Zeki Akçam (İstanbul: Hiperyayın, 2022), 170.

²⁸ Türkopol kavramı ile ilgili geniş bilgi için bk. Gökçe Yükselen Peler, "Kıbrıs'ta Osmanlı Öncesi Türk Askerî Varlığı", *Kıbrıs'ta Osmanlı Öncesi Türkler Sempozyumu: I. Uluslararası Bildiri Tam Metin Kitabı, 13/15 Mayıs 2019, Haspolat/Lefkoşa*, ed. Zeki Akçam (İstanbul: Hiperlink, 2020), 138-142.

²⁹ Cobham, *Excerpta Cypria*, 7.

³⁰ Peler, "Osmanlı ve İngiliz Dönemi Kıbrıs'ında Tanassur", 170.

vakalarında bir artış olma ihtimali tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır. 1905 yılında Mustafa Şükrü Efendi³¹ ve 1910 yılında Hacı Hafız Ziyâ Efendi³² tarafından İstanbul'a yazılan mektuplar adada artan tanassur vakalarından bahsetmektedir.³³

Şükrü Efendi Babîlî'ye yazmış olduğu mektubunda bazı Türk köylerinin tamamen tanassur ettiğini, bazı köylerin ise bir kısmının tanassur ettiğini yazmaktadır. Ziyâ Efendi de beş yıl aradan sonra yaklaşık olarak aynı köyleri sayarak bazılarının tamamen bazılarının ise kısmen tanassur ettiğinden bahsetmektedir.³⁴

Bu dönemde Mustafa Şükrü Efendi Kıbrıs'ta misafir olarak bulunmaktadır. Ada Müslümanlarının dinî açıdan cehaletleri sebebiyle Hristiyanlaştıklarından bahseden Mustafa Şükrü Efendi bu durumun en önemli sebebi olarak dil etkisinden bahsetmektedir. Yunanistan'dan gelen papazların ada Müslümanlarına Hristiyanlığı telkin etmelerine ada Müslümanlarının hiçbir tepki göstermemesi de Şükrü Efendi'nin yakındığı konulardan bir tanesidir.

Yukarıda bahsedilen 1905 ve 1910 yıllarına ait mektuplarda Türklerin eğitimsizliği, adanın Osmanlı yönetim merkezinden uzaklığı ve Türkçenin unutulması tanassurun en önemli sebepleri olarak sayılmaktadır. Hafız Ziyâ Efendi'nin "Cezire ahali-yi İslamiyesinin

³¹ 1851-1924 yılları arasında yaşamış olan Mustafa Şükrü Efendi Osmanlı âlimlerindendir. Kastamonu Daday doğumludur. Meclis-i Tetkîkât-ı Şer'iyye azalığı görevinde bulunmuş, sadarete gelen ve tetkik edilmesi gereken konuları da bu görevi sırasında yapmıştır. Şükrü Efendi, eski başbakanlardan Mustafa Bülent Ecevit'in de dedesidir. Detaylı bilgi için bk. Ayhan Işık, "Son Dönem Huzur Dersleri Mukarrirlerinden Mustafa Şükrü Efendi", *Din ve Hayat* 5 (2008), 47.

³² 1850 yılında Lefkoşa'da doğmuştur. Lefkoşa-Girne Milletvekilliği, Lefkoşa kadılığı ve 1926 yılına kadar Kıbrıs müftülüğü görevlerinde bulunmuştur. Bugünkü adı Türk Bankası olan İslam İddihar Sandığı'nın 1901 yılında kurulmasında yoğun çaba harcamıştır. Kıbrıs Türkleri için büyük önem arz eden Meclisi Milli Kongresi'nin 1918 yılında toplanmasına öncülük etmiş ve başkanlığını yapmıştır. Detaylı bilgi için bk. Ali Nesim, *Batmayan Eğitim Güneşlerimiz: Kıbrıs Türk Eğitimi Hakkında Bir Araştırma* (Lefkoşa: K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987), 61; Sibel Akgün, "Kıbrıslı Müslüman Türklerin Siyasi ve Toplumsal Gruplaşma Örneği Olarak "Kadıcılar-Müftücüler/Müftücüler-Evkafçılar (1878-1914)", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/2 (25 Nisan 2017), 1152-1168.

³³ Bu mektupların asılları ve transkriptize detayları için bk. Altan, "Kıbrıslı Hristiyanlara Tanınan Ayrıcalıklar", 2/383-415.

³⁴ Şükrü Efendi'nin tamamen tanassur ettiğini iddia ettiği köyler; Lefkoşa'da Kambo ve Çakkıdıra, Limasol'da Korfi, Lanya, Aya Andihona, Monagrul, Doro, Monagri, Trimiklini ve Limnad, Tuzla'da Laya, Ayyos, Şirocıya, Anglisiya, Vavaccinya, İpsenadizmeno, Baf'ta Peya ve İpşahi; kısmen tanassur ettiğini iddia ettiği köyler; Limasol'da Yukarı Civiya ve Fasulla, Tuzla'da Aytotoro, Bahçeler ve Çite, Baf'ta Milya, Hironya, Yeroşibu, Aya Varvara, Girit Marot ve Aya Merkur. Detaylı bilgi için bk. Peler, "Osmanlı ve İngiliz Dönemi Kıbrıs'ında Tanassur", 174; Diren Çakılci, "İngiliz Döneminde Kıbrıs'ta Tanassur (Hristiyanlaştırma) Hakkında Bir Rapor", 9. *Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri*, ed. Naciye Dorathı (Mağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, 2015), 69-70.

ekserisi nimet-i maariften mahrum bahusus merkezden bâid olanlar ise lisan-ı Osmaniye tekellümden acizdirler” (Adadaki Müslüman halkın çoğu eğitim hizmetinden mahrumdur, özellikle merkeze uzak olanlar Osmanlı dilini konuşmaktan acizdirler) şeklindeki ifadesinden bu sebepler anlaşılmaktadır. Bu sebeplere bağlı olarak da misyoner rahiplerin ilgili durumdan istifade ederek halkı Hristiyanlaştırdığından şikâyet etmektedir. Ziyâî Efendi mektubunda özellikle Baf ve Limasol bölgelerinde durumun daha vahim olduğundan bahsetmektedir. Bu sebeple oraya acilen Bafı Sait Efendi’nin tayin edilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.³⁵

Bu iki mektuptaki bilgilere ilaveten 1930 yılında Kıbrıs Adası’nı ziyaret eden İsmet Konur, Cikko³⁶ Manastırı’ndaki ruhbanların çabaları neticesinde bazı köylerde geniş çaplı tanassur hareketlerinin yaşandığından bahsetmektedir.³⁷ Aynı kaynaklara ve aynı olaya atıfla İsmail Şahin de Kıbrıs’ta tanassurun ciddi boyutlara ulaştığı ve hızla yayıldığını iddia etmektedir. Şahin’in mektuptan yaptığı çıkarıma göre on iki köy tamamen, sekiz köy ise kısmen Hristiyanlaşmıştır.³⁸ Bu şekilde kaç kişinin Hristiyan olduğu da Şahin’e göre tespit edilememiştir.³⁹

Ancak aynı dönemde ada içerisindeki Müslümanlar arasındaki çekişmeler düşünüldüğünde durumun gönderilen rapor ve mektuplardaki gibi olmadığı yapılan tahkikat sonucu anlaşılmıştır.⁴⁰ Kıbrıs’ta olan bitenin araştırılması emri⁴¹ ile Kıbrıs Naibi Osman Nuri Efendi tarafından yapılan tahkikat sonucunda kendisine görev yaptığı son beş yılda tanassur ile ilgili bir bilgi ulaşmadığı ancak Tuzla, Leymosun ve Baf bölgelerinde detaylı yapılan incelemeler neticesinde 25-30 yıl öncesinde yani Osmanlı’dan İngiliz idaresine ada yönetiminin geçiş sürecinde, Rumca konuşan ve İslamiyet’ten hiç haberi

³⁵ Verilen rakamların abartılı olduğunu, Kıbrıs’ta bu büyüklükte bir tanassur hadisesinin hiç gerçekleşmediğini söyleyen araştırmacılar bu durumu Ziyai Efendi’nin tayin edilmesini istediği kişi ile olan akrabalık bağları ile ilişkilendirmektedir. Detaylı bilgi için bk. Çakılcı, “Kıbrıs’ta Tanassur Hakkında Bir Rapor”, 70.

³⁶ Lefkoşa bölgesindeki Trodos Dağları’nda yer alır ve adanın en bilinen manastırlarından biridir. 11. yüzyılda Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos tarafından kurulmuştur. Kıbrıs’ın ilk Cumhurbaşkanı (Başpiskopos Makarios III) da 1926’da ruhban hayatına burada başlamıştır. Öldükten sonra da vasiyeti üzerine buraya gömülmüştür. Cikko Manastırı’nın Ortodoks Hristiyanlar arasında dinî anlamından ziyade siyasi yeri ve anlamı vardır.

³⁷ İsmet Konur, *Kıbrıs Türkleri 1938* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1938), 31-33.

³⁸ İsmail Şahin vd., “Barış Harekâtı Sonrasında Türkiye’den Kıbrıs’a Yapılan Göçler ve Tatbik Edilen İskân Politikası”, *Turkish Studies* 8/7 (Ocak 2013), 603-604.

³⁹ İsmail Şahin, *Kıbrıs’ın Sosyal Tarihi (Tarihi Arka Planı ve 1945-1974 Arası Olayları)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 172.

⁴⁰ Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT]*, No. 1010, Gömlek No. 77.

⁴¹ KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi (MAA), *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*, Kutu. 6, Dosya. 46, Gömlek. 77, Belge. 4.

olmayan bazı Hristiyan köylerinde⁴² münferit hadiselerin olduğu anlaşılmıştır. Hatta bu münferit olayların halka yayılmaması için 1884 yılında durum İstanbul'a bildirilmiş, bu bölgelere mektepler açılması ve iki maarif müfettişi atanması kararlaştırılmıştır.⁴³ Bu tedbirler neticesinde de son yirmi yılda hiç tanassur hadisesi yaşanmadığı İstanbul'a bildirilmiştir. Öyle ki sadarete “Baf ve Leymosun kazasında bulunan Müslüman ahali diyanetlerinde müstakimdir” şeklinde rapor gönderilmiştir.⁴⁴

Rum yazar Kostas P. Kyrris,⁴⁵ Osmanlı'nın son döneminde yaşadığı iddia edilen tanassur hadiselerini kendi inanç ve kültür penceresinden taraflı bir bakışla yorumlamıştır. Bu itibarla o, Kıbrıs'ta Müslüman iken Hristiyanlığı tercih edenler hakkında, onların o zamanlar zaten vergi yükünden kurtulmak veya öldürülme korkusu gibi gerekçelerle şeklen Müslüman gibi görünen Hristiyanlar oldukları tezinden hareket etmiş, buradan hareketle tanassur hadiselerini de söz konusu bu “gizli” Hristiyanlar açısından bir tür “asıl dine dönüş” şeklinde yorumlamıştır.⁴⁶ Batılı araştırmacıların da bu görüşe benzer temeli olmayan görüşleri bulunmaktadır.⁴⁷ Ancak bu görüşler tutarlı değildir. Adada Osmanlı'nın son dönemlerinde veya İngiliz idaresi döneminde bir Hristiyanlaşma olduysa bunun, eski dine dönüş değil direk İslam'ı terk ederek yeni dine geçiş şeklinde olmuş olması muhtemeldir. Dolayısıyla ölüm korkusu veya ağır vergi sebebiyle gerçek dinin gizlenmesi söz konusu olmamalıdır.⁴⁸ Bu düşüncemizi destekler mahiyette olmak üzere Ziyâî Efendi mektubunda Türkçe konuşanlar arasındaki tanassur hadiselerinden bahsetmektedir.⁴⁹

⁴² Köy sakinlerinin çoğunluğu Hristiyan veya Rum olan köyler, köyde Müslüman olsa dahi Rum köyü-Hristiyan köyü şeklinde geçmektedir. Türk köyleri ifadesi de ya hepsi ya da çoğunluğu Türk-Müslüman olan köyleri ifade eder. Karma köyler ise Rum-Türk/Müslüman Hristiyan karışık köyleri ifade etmektedir.

⁴³ Çakılcı, “Kıbrıs'ta Tanassur Hakkında Bir Rapor”, 71.

⁴⁴ BOA, DH.MKT, No. 1010, Gömlek No. 77.

⁴⁵ Costas P. Kyrris (Kostas P. Kyrris), Kıbrıslı bir tarihçi ve akademisyendir. 1920'de Lefkoşa'da doğmuş ve 1990 yılında vefat etmiştir. Kyrris, özellikle Kıbrıs'ın tarihine odaklanmış bir araştırmacıdır ve Kıbrıs'ın Osmanlı dönemine, toplum yapısına, dinler arası ilişkilere ve adanın kültürel mirasına dair önemli çalışmalar yapmıştır.

⁴⁶ Costas P. Kyrris, *History of Cyprus: With an Introduction to the Geography of Cyprus* (Nicosia, Cyprus: Lampousa Publications, 1996), 312.

⁴⁷ Cobham, *Excerpta Cypria*, 7; Storrs - O'Brien, *The Handbook of Cyprus*; Storrs, *Orientalism*; Hill, *A History of Cyprus*, 4/217; Jennings, *Christians and Muslims*; Dietzel - Makrides, “Ethno-Religious Coexistence and Plurality in Cyprus under British Rule (1878–1960)”; Morgan, *Sweet and Bitter Island*; Kruse vd., *When the Cemetery Becomes Political*; Savvides, “The Islamification of Occupied Cyprus”.

⁴⁸ Vergiden kaçınma amacıyla din gizleme ile ilgili olarak bk. Jennings, *Christians and Muslims*, 68.

⁴⁹ KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi (MAA), *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*, Kutu. 6, Dosya. 46, Gömlek. 77, Belge. 2-6.

Yukarıdaki raporlardan ve tahkikattan sonra zaman içerisinde adada toplu tanassur vakalarından ziyade bireysel tanassur hadiselerine rastlanmaktadır. Bireysel olarak gerçekleşen irtidat ve tanassur olaylarından bazılarının Müslüman-gayrimüslim (karma) evliliklerden olması dikkat çekmektedir.⁵⁰ Ayrıca bu tür hadiseler sadece Rum veya sadece Türklerin yaşadığı köylerden ziyade Rum-Türk karışık köylerde gerçekleşmiştir. Bu duruma farklı bir yaklaşım olarak günümüze en yakın hadiseleri barındıran Gürpınar Köyü örnek verilebilir. Türk ve Marunîlerin ortak yaşadığı tek köy olarak bilinen Gürpınar Köyü'nde durum adanın diğer yerlerine göre farklılık arz etmektedir. Muharrem Özdemir'in bugün askeri bölge olan Gürpınar Köyü'nün 1974 öncesi sakinleriyle yapmış olduğu sözlü mülakat ve belgesel çalışmasında Marunîlerle Kıbrıslı Türklerin akrabalık bağları olduğu tespit edilmiştir.⁵¹ Gürpınar Köyü'nün çalışmamız açısından en önemli özelliği ise farklı dillere ve dinlere mensup öz kardeşlerin bulunmasıdır. Yani gerçek anlamda ve hala hayatta olanların aktarımı ile bireysel tanassur hadiselerinin olduğu tespit edilebilmiştir. Gürpınar Köyü'ndeki Türkler ve Marunîler toplam beş aileden gelmektedir. Bu köydeki din değiştirmelerin büyük çoğunluğu evlilik yoluyla ve ekonomik sebeplerle oluşmuştur. Ayrıca Kırım Harbi'ne katılan Gürpınarlı-Kıbrıslı Türklerin çocuklarının savaş bitene kadar Katolik Hristiyan yapıldığına dair de birinci ağızdan anlatılan bilgiler mevcuttur.

Gürpınar Köyü'nün dinî durumuna bir örnek olması açısından Ahmet ve Annittu'nun evliliği verilebilir. Ahmet ve Annittu'nun beş çocuğundan ikisi Müslüman üçü Hristiyan olmayı tercih etmiştir. Yine Ahmet düzenli olarak köyün camisine giderken Annittu kiliseye gitmiştir.⁵² Köyün papazının da Türk kökenli bir Katolik Hristiyan olduğu bilinmektedir. Gürpınar Köyü'nün 1974 öncesi sakinleri kendilerini Kıbrıslı Türk ve Marunî olarak tanımlamaktadırlar. Gürpınar Köyü'nün kendisini vaftiz olmuş Türk olarak tanımlayan 74 öncesi sakinlerine göre bir yerde çoğunluğun dinî ve yaşantısı neye göre ise azınlık da ona uyar. Sonradan vaftiz olan Türklerin durumu bu sosyal durumdan kaynaklanmaktadır. Gürpınar Köyü sakinlerine göre bu vaftiz olmuş Türkler daha önce Marunî iken asıllarına mı döndüler yoksa önceden beri Türk ve Müslüman iken vaftiz mi oldular bunu hiç kimse bilmemektedir. Marunîlerle ilgili bu bilgilere karşılık olarak Lefkoşa mahkemesinin kayıtlarına göre 1839-1956 yılları arasında Karpaşa'da yaşayan Susana adlı bir Marunî dışında ihtida kaydı yoktur.⁵³ Dolayısıyla Müslümanlardan Marunî olanlar varken Marunîlerden Müslüman olan sadece bir adet kayıtlı sınırlı kalmıştır.

⁵⁰ Bu tür hadiselerle ilgili detaylı bilgi için bk. Erdönmez, "Kıbrıs'ta Bir İrtidâd ve Tanassur Vakası", 99-123.

⁵¹ Muharrem Özdemir, "Belgesel Senaryosu Aracılığıyla Sözlü Tarih Aktarımı: 'Gürpınar/Ayia Marina' Çalışması", *Kıbrıs'ın Asyâlı Geçmişi*, ed. Gökçe Yükselen Peler - Zeki Akçam (İstanbul: Hiper Yayın, 2024), 406.

⁵² Özdemir, "Gürpınar/Ayia Marina", 419.

⁵³ Celâl Erdönmez, *Şerîyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 141.

Rodos Adası'nda da Kıbrıs'ta Gürpınar Köyü ile Linobambakilerin⁵⁴ yaşadığı diğer bölgelerde olduğu gibi hem camiye hem kiliseye gidildiği görülmektedir.⁵⁵ Bu tarz kişiler Anadolu'da "iki ayin yapanlar" şeklinde isimlendirilmektedir. Ayrıca yine Gürpınar'da olduğu gibi Anadolu'da İstavrililerin dinlerini değiştirmeden önce ve sonra ölümlerini Rum mezarlığına defnettikleri ve Rumlarla kız alıp verdikleri görülmektedir.⁵⁶ Osmanlı'nın ilgili bölgeleri fethettiğinde kendi dini üzere kalmak isteyenlere tam bir özgürlük ortamı sağladığı düşünüldüğünde gizli Hristiyanların bir baskı sonucu değil, maddi kaygılar ve askere gitmek istememe gibi sebeplerle dinlerini gizledikleri tahmin edilebilir.

1929-1949 yılları arasında⁵⁷ Kıbrıs'ta Fetva Eminliği görevinde bulunmuş olan Hürremzâde Hakkı Efendi'ye⁵⁸ görev süresi boyunca sadece iki defa irtidat konusunda fetva sorulmuştur.⁵⁹ Yirmi yıl içerisinde iki defa fetva sorulmuş olması, tanassur hadiselerinin toplumda çok sık olmadığını düşündürmektedir. Osmanlı'nın son yılları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yayın yapan Sebilürreşad Dergisi'nde 1949-1954 yılları arasında Kıbrıs'ta tanassur hadiseleri ile ilgili haberler yapılmıştır.⁶⁰ Nisan 1949 tarihli 38. sayıda "Kıbrıs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Faaliyeti" başlığı ile yer alan ilgili konuda "Şimdiye kadar on bini mütecaviz Müslüman tanassur ettirildi" şeklinde büyük bir rakam telaffuz edilmiştir. Yazının devamında ise Viktorya Kız Lisesi'nde 11 ve 13 yaşında iki çocuğun "yeniden tanassur ettirildiği" ifade edilmektedir.⁶¹ Derginin Temmuz 1954 tarihli 176. sayısında Rum takımında oynayan bir Türk gencinin vaftiz olduğunu yazmaktadır. Dergi bu yazısında tanassurun sebebi olarak ecnebi kızlarla evlenmek ve maddi menfaat

⁵⁴ Kıbrıs'a özgü bir terim olan Linobambaki, dış görünüşte İslam'ı kabul etmiş gibi görünen ancak gizlice Hristiyanlık inancını ve ibadet şekillerini, örf ve adetlerini yaşayan, kendini gizlemiş Hristiyanlara verilen isimdir. Rıdvan Bal, "Kıbrıs'ta Azınlıklar ve KKTC'nin Bölünmüş Azınlığı: Maronitler", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* 61 (01 Temmuz 2017), 8; Linobambakilerle ilgili en eski çalışmalardan bir tanesi için bk. R. L. N. Michel, "Muslim-Christian Sect in Cyprus", *The Nineteenth Century Journal* 63 (Mayıs 1908), 751-762.

⁵⁵ Stavro Skendi, "Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans", *Slavic Review* 26/2 (Haziran 1967), 246.

⁵⁶ Ahmet Türkan, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti'nde Tanassur Olayları ve Akdağmadeni'ndeki Gizli Hristiyan İstavrililer", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 10 (2010), 152.

⁵⁷ İbrahim Türk, "İngiliz İdaresi Kıbrıs'ında Bir Osmanlı Âlimi: Hürremzâde Mehmet Hakkı Efendi ve Eserleri", *Kisbu İlahiyat Dergisi* 3 (15 Haziran 2020), 85.

⁵⁸ Ahmet An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler (1782-1899)* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), 304.

⁵⁹ İbrahim Türk, *Kıbrıs Fetva Emni Hürremzâde Mehmed Hakkı Efendi ve Fetvaları*, ed. Mahmut Samar (İstanbul: Kitap Dünyası, 2022), 144.

⁶⁰ Bekir Zakir Çoban, "Sebilürreşad Dergisinde Hristiyanlık ve Papalık", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 4/2 (24 Ağustos 2018), 12.

⁶¹ Eşref Edip, "Kıbrıs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Faaliyeti", *Sebilürreşad* 2/38 (Nisan 1949), 201.

elde etmek gibi sebepler sıralamıştır.⁶² Örneklerini çoğaltabileceğimiz bu haberlerden anlaşıldığı kadarıyla zaman zaman abartılı rakamlar telaffuz edilebilmiştir.

Bireysel din değiştirme konusunda veri olarak dikkate alabileceğimiz gelişmelerden bir tanesi de Kıbrıs'a sürgün olarak giden Ezeliler'in⁶³ temsilcisi Suphi Ezel'in 1912 yılında vefat ettiğinde oğlu Rıdvan Ali'nin Ortodoks Hristiyan olduğu ve Costi Persianis ismini aldığı iddia edilmesidir.⁶⁴

Değerlendirme ve Sonuç

Tanzimatın getirdiği özgürlük ortamı diğer gelişmelerin yanında o zamana kadar Müslüman olarak bilinen gizli Hristiyanların da kendilerini ifade etmelerine sebep olmuştur.⁶⁵ 15. yüzyıl ile 17. yüzyıllar arasında daha fazla Ortodoks Hristiyanlar arasında⁶⁶ görülen bu durumun ana sebebinin fakirlik ve vergi vermekten kaçınmak olduğu düşünülmektedir.⁶⁷ Osmanlı topraklarında Hristiyanlığı tercih edenlerin sayısının 1800'lü yıllardan itibaren arttığı görülmektedir. Ancak dikkat çeken nokta, Müslümanların İslam'ı terk etmesinden ziyade, Hristiyanların eski dinlerine geri dönmesi şeklinde vakaların yaşanmasıdır. Bu nedenle, bu tür durumlar için kayıtlarda "irtidat" yerine "tanassur" kavramı kullanılmıştır. Bazı araştırmacılar önceki dinlerine dönmek isteyenler için tek sebep olarak askerliği⁶⁸ öne sürmektedirler.⁶⁹ Ancak çalışmada din değiştirme ile ilgili olarak farklı sebepler de tespit edilmiştir.

Kıbrıs'ta İngiliz idaresi döneminden itibaren çok sayıda köyün toplu olarak tanassur ettiği hakkındaki bilgileri incelediğimiz bu çalışmada durumun arşiv kayıtlarına giren sayılar kadar vahim olmadığı tespit edilmiştir. Kıbrıs'ta toplu tanassur vakalarının olduğuna dair 1905 ve 1910 yıllarında gönderilen mektuplar dışında somut bir veri yoktur. Bu mektupların da sonradan tahkik edilmesi ve bilgilerin yanlışlığı hakkında rapor tutulmuş olması toplu tanassur hadiselerinin yaşanmadığına bir delil oluşturmaktadır. Buna rağmen çok olmamakla birlikte adada zaman zaman din değiştirme hadiselerine

⁶² Mustafa Hikmet, "Bir Türk Genci Hristiyan Oldu", *Sebilürreşad* 8/176 (Temmuz 1954), 12.

⁶³ Ezeliler: Babiliğin kurucusu Mirza Ali Muhammed, 1850 yılında idam edilmeden önce yerine Mirza Yahya'yı vekil olarak tayin etmiştir. Bu vekalet, Babiler arasında muhalefete sebep olmuş ve Babiler üç gruba ayrılmıştır. "Suphi Ezel" lakaplı Mirza Yahya'yı takip eden grup Ezeliler adını almıştır. Suphi Ezel, Sultan Abdülaziz tarafından 11 Temmuz 1868 tarihli sürgün fermanı ile ailesiyle birlikte Kıbrıs'a gönderilmiş ve 29 Nisan 1912 tarihinde orada ölmüştür. Yasin İpek, "Subhi Ezel Mirza Yahya ve Ezeliler", *Bilimname* 45 (31 Ekim 2021), 44-58.

⁶⁴ İpek, "Subhi Ezel", 58.

⁶⁵ Skendi, "Crypto-Christianity in the Balkan Area", 231.

⁶⁶ Skendi, "Crypto-Christianity in the Balkan Area", 240.

⁶⁷ Türkan, "Akdağmadeni'ndeki Gizli Hristiyan İstavriler", 142.

⁶⁸ Samuel White Baker, *Cyprus as I Saw It in 1879* (London: Macmillan, 1879).

⁶⁹ Yorgo Andreadis, *Gizli Din Taşıyanlar*, çev. Atilla Tuygan (İstanbul: Belge Yayınları, 1999), 77-78.

rastlandığı farklı bölgelerden farklı örneklerle ortaya koyulmuştur. İngiliz idaresi dönemine kadar olan ihtida olayları tamamen dinî sebeplerle olmadığı gibi İngiliz idaresi dönemi ve sonrasında gelişen din değiştirme olayları da tamamen dinî sebeplerle olmamıştır.

Tanzimat dönemi ile birlikte irtidat kavramı ve irtidat suçunun karşılığında uygulanması gereken cezanın ağırlığı sebebiyle arşiv kayıtlarında ve yazışmalarda irtidat kavramının terkedildiği, yerine tanassur kavramının kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu kavram hem irtidat kavramının yumuşatılması amacıyla hem de İslam'dan tamamen çıkma yerine eski dine dönüş anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla tam anlamıyla ihtida etmemiş olanların asıl dinlerine dönüşü anlamında tanassur kavramı kullanılmıştır. Tanzimattan itibaren önceden beri Müslüman iken sonradan din değiştirme hadiseleri yerine önceki mensup olduğu dine bir dönüş veya yaşadığı toplumsal çevrenin çoğunluğunun dinine merak- ilgi duyarak o dine geçiş şeklinde din değiştirme hadiseleri görülmektedir. Ekonomik nedenlerle din değiştirme olaylarında bir baskı unsuruna rastlanmamıştır. Misyonerlik çalışmalarının bir etkisinin olup olmadığı sosyolojik çalışmalarla incelenebilir.

Gizli din taşıyanların da baskı, ölüm korkusu, kınanma gibi sebeplerden ziyade ekonomik ve sosyal çıkar elde etme gibi faydaları sebebiyle bu yola başvurdukları değerlendirilmektedir. Çalışma neticesinde gizli Hristiyanlığın bir zorlama ürünü olmadığı da anlaşılmıştır. Çalışmada zikredilen bireysel olaylarda olduğu gibi bir bölgenin çoğunluğunun reayadan olmasının (yani gayrimüslim olması) toplumsal anlamda gençlerin bireysel anlamda farklı bir dine ilgi duymasına sebep olmuş olabileceği değerlendirilmektedir. Farklı din mensuplarının gönül ilişkileri de bu kapsamda değerlendirilebilir.

Tanassur olaylarının Osmanlı Devleti'nin adayı fethettiği 1571 yılından itibaren topluma oranla oldukça az olduğu tarihsel bilgiler ışığında ortaya koyulmuştur. Kayıtlara geçen yaklaşık beş yüz ihtida olayına karşılık bir irtidat kaydı yapılmıştır. Tanassur hadiselerinin büyük çoğunluğunun gizli Hristiyanların asıl dinlerine dönmeleri şeklinde olduğu kanaati en güçlü görüştür. Ayrıca toplu tanassur haberlerinin gerçeği yansıtmadığı da yapılan tahkikatlar neticesinde anlaşılmıştır. Kıbrıslı Türklerin, batılı araştırmacıların iddia ettiği gibi Osmanlı Devleti'nin adayı fethi ile Müslüman olan ada halkının devam eden yıllarda Türkleştikleri iddiasının da gerçeklikten uzak bir iddia olduğu, ada halkından İslam'ı tercih edenlerin oldukça sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Adanın İslamlaşmasının Anadolu'dan yapılan sürgünlerle sağlandığı bilinmektedir.

Kaynakça | References

- Akgün, Sibel. “Kıbrıslı Müslüman Türklerin Siyasi ve Toplumsal Gruplaşma Örneği Olarak “Kadıcılar-Müftücüler/Müftücüler-Evkağçılar (1878-1914)”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/2 (25 Nisan 2017), 1150-1171. <https://doi.org/10.15869/itobiad.302052>
- Altan, Mustafa Haşim. “Osmanlı Döneminde Kıbrıslı Hristiyanlara Tanınan Ayrıcalıklar ve Sonuçları”. *Tarih Boyunca Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları (Osmanlı İmparatorluğu Dönemi)*. 2/383-416. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 1993.
- An, Ahmet. *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler (1782-1899)*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Andreadis, Yorgo. *Gizli Din Taşıyanlar*. çev. Attila Tuygan. İstanbul: Belge Yayınları, 1999.
- Aslan, Halide. “Tanzimat Döneminde Dini Değişim Halleri: İhtida- Gizli Din- Tanassur ve Osmanlı”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 6/12 (2012), 55-82.
- Ateşin, Hüseyin Mehmet. *Kıbrıs'ta İslâmî Kimlik Dâvâsı*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- Baker, Samuel White. *Cyprus as I Saw It in 1879*. London: Macmillan, 1879. <http://archive.org/details/cyprusasisawitin00bakeuoft>
- Bal, Rıdvan. “Kıbrıs'ta Azınlıklar ve KKTC'nin Bölünmüş Azınlığı: Maronitler”. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* 61 (01 Temmuz 2017), 8-25.
- Beckingham, Charles Fraser. “Kıbrıs Türkleri”. çev. M. Akif Erdoğan. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2019), 143-156.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT]*. No. 1010, Gömlek No. 77. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Mütenevvî Maruzât Evrakı [Y.MTV]*. No. 209, Gömlek No. 89. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Braude, Benjamin (ed.). *Christians and Jews in the Ottoman Empire*. Boulder, Colo: Lynne Rienner Publishers, Inc., The Abridged Edition, with A New Introduction., 2014.
- Bryer, Antony. “The Crypto-Christians of the Pontos and Consul William Gifford Palgrave of Trebizond”. *Deltio Kentrou Mikraasiatikon Spoudon* 4 (1983), 13-68.
- Cobham, Claude Delaval. *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus*. Cambridge: Cambridge University Press, 1908.
- Çakılcı, Diren. “İngiliz Döneminde Kıbrıs'ta Tanassur (Hristiyanlaştırma) Hakkında Bir Rapor”. *9. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri*. ed. Naciye Doratlı. 69-77. Mağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, 2015. <http://i-rep.emu.edu.tr:8080/xmlui/handle/11129/4135>
- Çoban, Bekir Zakir. “Sebilürreşad Dergisinde Hristiyanlık ve Papalık”. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 4/2 (24 Ağustos 2018), 8-26. <https://doi.org/10.21551/jhf.431932>
- Dietzel, Irene - Makrides, Vasilios N. “Ethno-Religious Coexistence and Plurality in Cyprus under British Rule (1878–1960)”. *Social Compass* 56/1 (Mart 2009), 69-83. <https://doi.org/10.1177/0037768608100343>
- Edip, Eşref. “Kıbrıs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Faaliyeti”. *Sebilürreşad* 2/38 (Nisan

- 1949), 201.
- Erdengiz, Ahmet. “Osmanlı İmparatorluğu Topraklarında ve Kıbrıs’ta Gizli Hristiyanlar”. *Halkbilim* 4 (1991), 19-24.
- Erdönmez, Celâl. *Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Erdönmez, Celâl. “Şer'iyye Sicillerine Göre Tanzimat Dönemi'nde Kıbrıs'ta Bir İrtidâd ve Tanassur Vakası”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2008), 99-123.
- Gregory, Abu'l Farac (Bar Hebraeus). *Abu'l-Farac Tarihi*. çev. Ömer Rıza Doğrul. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1945.
- Hikmet, Mustafa. “Bir Türk Genci Hristiyan Oldu”. *Sebilürreşad* 8/176 (Temmuz 1954), 12.
- Hill, Sir George Francis. *A History of Cyprus*. 4 Cilt. Cambridge: Cambridge University Press, 1952.
- Işık, Ayhan. “Son Dönem Huzur Dersleri Mukarrirlerinden Mustafa Şükrü Efendi”. *Din ve Hayat* 5 (2008), 46-49.
- İnce, İrfan. “Ridde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/88-91. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- İpek, Yasin. “Subhi Ezel Mirza Yahya ve Ezeliler”. *Bilimname* 45 (31 Ekim 2021), 43-78. <https://doi.org/10.28949/bilimname.951638>
- Jennings, Ronald C. *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*. New York: New York University Press, 1993.
- Kaya, Mert. “Belleğin Öteki Sığınağı: Müslümanlaş(tırıl)mış Rumlarda Spiritüel Aktarımlar”. *Moment Dergi* 11/1 (10 Temmuz 2024), 164-184. <https://doi.org/10.17572/mj2024.1.164-184>
- Kellner-Heinkele, Barbara. “Bir Osmanlı Kadısının Girit'te Çektiği Çileler”. çev. Gül Çağalı Güven - Saadet Öztürk. *Osmanlı İmparatorluğunda Doğal Afetler*. ed. Elizabeth Zachariadou. 200-208. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- Konur, İsmet. *Kıbrıs Türkleri 1938*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1938.
- Kruse, Thorsten vd. (ed.). *When the Cemetery Becomes Political: Dealing with the Religious Heritage in Multi-Ethnic Regions*. Germany: Waxmann Verlag, 2020.
- Kyrris, Costas P. *History of Cyprus: With an Introduction to the Geography of Cyprus*. Nicosia, Cyprus: Lampousa Publications, 1996.
- MAA, KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi. *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*. Kutu. 6, Dosya. 46, Gömlek. 77, Belge. 4.
- MAA, KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi. *Fetva Eminliği Belgeleri [FE]*. Kutu. 6, Dosya. 46, Gömlek. 77, Belge. 2-6.
- Michel, R. L. N. “Muslim-Christian Sect in Cyprus”. *The Nineteenth Century Journal* 63 (Mayıs 1908), 751-762.
- Morgan, Tabitha. *Sweet and Bitter Island: A History of the British in Cyprus*. London: I. B. Tauris, 2010.
- Nesim, Ali. *Batmayan Eğitim Güneşlerimiz: Kıbrıs Türk Eğitimi Hakkında Bir Araştırma*. Lefkoşa:

- K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Ortaylı, İlber. “Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları”. *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*. 481-487. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.
- Özdemir, Muharrem. “Belgesel Senaryosu Aracılığıyla Sözlü Tarih Aktarımı: ‘Gürpınar/Ayia Marina’ Çalışması”. *Kıbrıs’ın Asyalı Geçmişi*. ed. Gökçe Yükselen Peler - Zeki Akçam. 403-479. İstanbul: Hiper Yayın, 2024.
- Peler, Gökçe Yükselen. “Kıbrıs’ta Osmanlı Öncesi Türk Askerî Varlığı”. *Kıbrıs’ta Osmanlı Öncesi Türkler Sempozyumu: I. Uluslararası Bildiri Tam Metin Kitabı, 13/15 Mayıs 2019, Haspolat/Lefkoşa*. ed. Zeki Akçam. 138-142. İstanbul: Hiperlink, 2020.
- Peler, Gökçe Yükselen. “Osmanlı ve İngiliz Dönemi Kıbrıs’ında Tanassur”. *Fethinin 450. Yılında Kıbrıs Adası*. ed. Zeki Akçam. 167-181. İstanbul: Hiper yayın, 2022.
- Ruga, İler. “Osmanlı İdaresinde Arnavutluk’ta Görülen Kripto (Gizli) Hristiyanlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”. *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 (Aralık 2020), 1237-1268. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.804550>
- Savvides, Petros. “The Islamification of Occupied Cyprus: A Religious Affair or Political Engineering?” *When the Cemetery Becomes Political: Dealing with the Religious Heritage in Multi-Ethnic Regions*. ed. Thorsten Kruse vd. 63-106. Germany: Waxmann Verlag, 2020.
- Skendi, Stavro. “Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans”. *Slavic Review* 26/2 (Haziran 1967), 227-246. <https://doi.org/10.2307/2492452>
- Storrs, Ronald. *Orientalisms*. London: I. Nicholson & Watson, 1937.
- Storrs, Sir Ronald - O’Brien, Bryan Justin. *The Handbook of Cyprus*. London: Christophers, 1930.
- Şahin, İsmail vd. “Barış Harekâtı Sonrasında Türkiye’den Kıbrıs’a Yapılan Göçler ve Tatbik Edilen İskân Politikası”. *Turkish Studies* 8/7 (Ocak 2013), 599-630. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.5225>
- Şahin, İsmail. *Kıbrıs’ın Sosyal Tarihi (Tarihi Arka Planı ve 1945-1974 Arası Olayları)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Türk, İbrahim. “İngiliz İdaresi Kıbrıs’ında Bir Osmanlı Âlimi: Hürremzâde Mehmet Hakkı Efendi ve Eserleri”. *Kisbu İlahiyat Dergisi* 3 (15 Haziran 2020), 79-94.
- Türk, İbrahim. *Kıbrıs Fetva Emni Hürremzâde Mehmed Hakkı Efendi ve Fetvaları*. ed. Mahmut Samar. İstanbul: Kitap Dünyası, 2022.
- Türkan, Ahmet. *Osmanlı’da Kripto Hristiyanlar*. İstanbul: Kitabevi, 2012.
- Türkan, Ahmet. “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devleti’nde Tanassur Olayları ve Akdağmadeni’ndeki Gizli Hristiyan İstavriler”. *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 10 (2010), 141-174.